

Vorter skulle forsvinde efter tryk eller strygning med bygkærner (2), som derefter blev kastet over skulderen i en ovn (VJylland, Vendsyssel; 3) eller et svin skulle æde dem (Sønderjylland; 4). Ringorme forsvandt, når man gned dem tre gange avet om med bygkærne, som blev kastet i kogende vand (Himmerland; 5).

Den døde kunne ikke gå igen som spøgelse, før han havde talt de byggryn, der var anbragt under hans hoved i kisten (ØMøn 1815; 6). En mand fra Klippinge mødte en fremmed, som gav ham tre bygkorn, dem skulle han lægge ved kirkens sydøstlige hjørne; manden gjorde det og blev syg, af kærnerne kom tre små lindorme (7). Et bygkorn trykket i blomstestiklings ene ende får den til lettere at gro (8).

Når ko skulle kælte, fik den øl og brændevin, et par skiver rugbrød, en tår lunkent vand og en håndfuld byg, som man først spyttede tre gange på – så var koen værnet mod forhekselse (Jylland; 9). Forhekselse i, dvs. uheld med besætningen, kunne modvirkes med en hugorm og tre håndfulde byg gravet ned i potte under kostaldens dørtræ (VJylland; 10).

Det antal håndfulde byg eller havre, som bonden gav soen af sin hue, når den havde været til orne, ville give lige så mange smågrise (Jylland; 11). – Når lammene om foråret kom på græs, skulle der sættes et bygkorn mellem kløvene, det værnede dem (NSjælland; 12), sml. s. 126. – Lagde hønsene vindæg, blev byg hældt gennem vindue eller anden åbning (13).

LITTERATUR: (1) 66 247; 394 110; (1a) Dansk Museum 1,1782,263; (2) 958 1925,80; (3) 466 162; 958 1926,83; (4) 885 2,1925–26,166; (5) 161 1906/23: 1513; (6) 682 1818,142; (7) 308b 151f sml. 830 3, 1124; (8) 660c 23; (9) 674 68f; 328f 1,35,2,104f; (10) 328 1,39 sml. 328f 2,27 jf. 31; (11) 488g 1,103; (12) 161 1906/23: 272; (13) 228e 3,1065.

ORDSPROG OG TALEMÅDER

Den er god at borge (låne) byg, som har havren (1682; 1).

Når Gamborg [på Middelfartsegnens gode jorder] ikke har byg, så Gud nåde landet, eller: da er Danmark syg (2).

Man kan ikke huske alting, sagde manden – han havde glemt at så byg (Thy; 3). Det kommer igen til byg ligesom Kjelds havreager (Sønderholm; 4). Ét bygkorn kan tynde en hest til jorden (5). Havde det endda været et bygkorn, sagde den sultne høne – den fandt en diamant i møddingen (6).

Byghalm er slang for grovskåret skråtobak (7).

LITTERATUR: (1) 878 1,50; (2) 591 1,45; 488d 490; (3) 198 47; (4) 252 9,1936–37,200; (5) 586 1,169; (6) 783b; (7) 85b 74.

PROSA OG POESI

Gå din vej, når byggen bølger · silkeblank i lyse nætter *Valdemar Rørdam* (1). Byggen er fråde-grøn med et silkespejl i solen, katteagtigt smygende og kælen; der kommer ingen lyd fra bygmarken, så blid er byggen, når vind og sol stryger hen over den (a). Bygmarken glinser som silke, rører sig katteblødt i vinden, en uendelig fin og smidig ting, lysegrøn og livsalig (b). Sødt gynger byggen sit silkehår (c) *Johannes V. Jensen* (2).

Med silkeskærfet svunget let står byggens blanke vipper · og bølger blødt i sommerskrud fra hav til golde heder, · da duver alle slanke strå, før de til duggen nipper, · før byggens stakke bøjer sig · af dansen træt, · med tørstigt næb mod agrens åbne render. · · Da bæres over land en lyd af fjerne violiner, · af tusind strøg, som bølgeslag mod stille, dunkle kyster, · fra søens siv og grønne rør det hvisker med sordiner: · Forbi, forbi, en stakket stund, · da gulner vi, · og mælken er ej mer i vore bryster *Niels Jeppesen* (3).

Byggen står og gynger blidt · og drømmer sødt om akvavit, · mens duggens dråber blinker. · Langs grøfters festbord, plads ved plads, · står snerleblomsters snapseglass · og klinker, *Piet Hein* (4). Byggen kærner, duft og sjæl · og vækst i sommersuset · drømmer dybt på ankrets bund, · bli'r til gylden drik i kruset *Johan Skjoldborg* (5). Byg og bøg og dannekvinder, · det er Danmarks herlighed *N. F. S. Grundtvig*.

Byg forekommer hyppigt i *Jeppe Aakjærs* digtning (6); bl.a.: Se, dit hår er så gult som en bygagersti, · og den høstmilde sol fletter guldråd deri. – Og byens unge døtre lyse, fagre · opvoksed her med øjne klinteblå (sml. bd. 2), · og håret fik en lød af modne agre, · af byg i høst, som vinden ånder på (7).

LITTERATUR: (1) 789i 110; (2)a 433q 9; (b) 433h 181; (c) 433m 60; (3) 439b 36f; (4) 361 3. saml. 48; (5) 446 8; (6) 754 70,75–79; (7) 754 79; 1002h 75.

Marehalm, *Elymus arenarius*

Det robuste, blågrønne græs har knap centimeterbrede og spidse blade med skarpe kanter; de stive stængler bærer indtil 30 cm lange aks, som ligner hvedens eller rugens. De seje jordstængler

kryber vidt omkring. Almindelig på klitter og sandede kyster. Forveksles ofte med hjælme (s. 132).

Marehalm 1558ff af oldnordisk marr = hav (jf. latin mare); *hvedegræs* 1688–1821, Jylland, *strandhavre* 1757–86; Jylland (Lemvig), *strandgræs* 1763ff, Øjylland, NSjælland, *sandhavre* 1769–1865, *strandrug* 1775–1865, *strandhvede* 1786–1877; *klit* Skagen 1787–1821, *tyisk sandgræs* og *spansk havre* Sjælland 1788–1821, *vild hvede* 1788–1865, *vild rug* og *havgræs* 1788–1837; *hjelme* jyske klitegne 1794ff, *sandgræs* Jylland 1794–1848, *spansk græs* 1796–1848, *tyrskisk græs* 1804–63, NSjælland, *hårgræs* 1858–63; *tag* og *bakketov* Njylland 1886, *landsens urt* Anholt 1891, måske opkaldt efter Landesens Rev på øen; *bredblade* Anholt, *vipper* NSjælland, *klittag* Thy, Bornholm (også om hjælme), *skæregræs* ØFyn, Bornholm, *senegræs*, *sandsene*. (1).

– Halmø s. f. Fyn er måske opkaldt efter marehalmbevoksning (2).

Færøerne: *stør* (star) 1781ff, *breiðagras*, *sandhavre* (3). – Grønland: *igfit angutitait* 'mændene til græsarterne' (3).

LITTERATUR: (1) 689 1,521ff; 488i 4,614; (2) 28 64; (3) 751 37,150,167; (3) 521 213.

PLANTET MOD SANDFLUGT

Man var tidligt klar over, at marehalmens meterlange rødder »binder« det løse klitsand i stormvejr, hvorfor naturlige bevoksninger måtte fredes mod kystboernes planløse mejning og oprykning til tækning, foder m.m. (se nedenfor).

Den første fredningslov med trussel om straf for at oprykke eller ødelægge nærmere angivne klitplanter giver Christian III i Kolding 25/1 1539. Det forbydes bønderne langs Jyllands vestkyst »at drage [trække] og slå halm og tag [hjelme], så at sandet derudover drives på landet og for-dærver megen jord, ager og eng«. Bestemmelsen gentages og indskærpes 1543, 1548, 1558, den er med i Frederik I's forordning 20/10 1569 for bønderne i Vedersø, Nissum, Husby og Staby sogne (1).

1683 forbyder Danske Lov (6–17–29) under hård straf at oprykke og på anden måde ødelægge marehalm, hvideris (pil), sener (kvik eller sandstar), hjælme, sli (hjælmerødder) og torne (sandtorn) på klitterne ud mod Vesterhavet. Loven indskærpes af en forordning 25/11 1720. I 1600-tallets slutning oplyser en indberetning fra Malt herred, at bønderne i Lindknud sogn besår sandflugttruede marker med marehalm og hjælme (2). 1725 begynder man under ledelse af en tysk

plantør Johan Ulrich Röhl at hente marehalmfrø i Vest-Jylland og Oldenburg til udsæd mod sandflugten ved Tibirke. 1726 køres til Frøbakken ca. 500 læs græstørv og sås 67 tdr. frø (400 kg) af marehalm og hjælme. Man fortsætter til 1738, da sandflugten kunne erklæres for nedkæmpet (3).

1742 bliver på Anholt sået marehalm mod sandflugten (4). Det kgl. Videnskabernes Selskab udsætter en prisopgave om råd til sandflugtens bekæmpelse med visse planter, og den tildeles 1789 E. Viborg for afhandlingen Efterretning om Sandvæksterne og deres Anvendelse til at dæmpe Sandflugten på Vesterkanten af Jylland (1788, 71 s.).

I århundredets slutning sørger (i Ulfborg) lokale klitfogeder og opsynsmænd for, at truede klitter om efteråret besås med vipper (aks) af hjælme og marehalm, hvorefter de dækkes med lyng. Nogle steder planter man to rækker i pløjede render. 1795–96 bliver sået ra. 35 tdr. vipper plukket i nærheden, omkring 80 mænd arbejder hermed i 2–3 dage. Man fortsætter de følgende år til 1833 (5).

1809 (tilfældigt valgt år) er i 8 vestjyske herreder (Nr. Horne, Bølling, Hing, Ulfborg, Vandfuld, Skodborg og Hjerm-Ginding) 3852 lokale folk med 60 vogne beskæftiget mindst en dag med at tilså klitterne. Der bliver brugt 34 tdr. og 5 skp. marehalmfrø, slået 72 læs klittag (hjelme) til at dække med, oprykket 588 læs »rødder« til udplantning, gravet og nedlagt 2818 læs fladtørv – i alt behandlet 113 tdr. land (6). 18 kirkesogne tilkaldes for at plante marehalm på Silkeborg hede (7). Den mand, som fører opsyn med marehalmens plantning og fredning, hedder på Fanø helmkongen (helm = marehalm) (2). Når plantningen er endt, holdes et gilde; mændene drikker brændevin, koner og børn får hvedekage og mjød (8). – Man mener, at marehalm for at trives skal have nyt sand hvert år og derfor gror bedst efter stærk sandfygning (9).

På Bornholm bliver det i slutningen af 1700-t pålagt nyudnævnte klitfogeder at inspicere kysten og evt. pågribe folk, der oprykker og fjerner marehalm. Her bliver udsæd eller plantning dog aldrig organiseret, da man i stedet planter træer i stor målestok. 1794 nævnes såning af marehalm mellem sandbanker for at hindre sandflugt, og at frøene dækkes med tang; i en anvisning hedder det, at der først skal bredes tang over sandet eller deri stikkes ris, hvorefter modne aks lægges i rækker. 1818 indgav E. Viborg til rentekammeret (finansministeriet) en betænkning om sandflugtens dæmpning mellem

Rønne og Hasle og anbefalede tilplantning med marehalm eller hjælme, men sandflugtkommis-sær Peder Jespersen foreslog skovplantning (især med el og birk), og det vedtoges. I 1820'rne blev alligevel sanket marehalm i store knipper og disse båret på ryggen til plantestedet. Pedersker husmænd og fæstere, som boede ved sandflugt-hærgede kyster, kunne 1845 få nye lodder i fæste mod at beplante visse strækninger med marehalm og træer (10).

I nutiden er den jyske vestkyst delt op i distrik-ter, hvert med en klitfoged, der sørger for mare-halmsplantning på flyvesandsskifter. Efter licitation overtages arbejdet af egnens husmænd. Marehalmens frø er en eksportvare; 1956 fik Klitdirektoratet således fra Sydamerika fore-spørgsel om køb af danske marehalm-frø, og ved vestkysten indsamles betydelige mængder modne aks, der tærskes som korn (11).

Se også hjælme s. 132ff.

LITTERATUR: (1) 728c 5,1769,198; 794 2,1868-69, 306; 379 3,1919-23,146; (2) 257 3,1911-14,697 og 5, 1919,122; (3) 263 1907,4ff og 1943,337; 941 12; P. Chr. Nielsen, Tisvilde Hegn; (4) 543 12f; (5) 505 1, 20f; (6) 378 32,1940,37; (7) 488f 5,1893,303; (8) 455 3/1 1952; (9) 328 2,30; (10) 942 71f; 92 10,1916,115f; 33,1953,71 og 32,1949,22,24,59,62f,72,77,110f; (11) 524 27/9 1956.

ANDEN ANVENDELSE

De store melrige kærner er i mangelår og af fat-tigfolk blevet brugt til brød og gryn, jf. *vild rug*, *strandhavre* etc. (Jylland 1500-t, Sjælland slut-ningen af 1700-t; 1); E. Viborg mente derfor (1788), at marehalmen burde dyrkes og ikke blot plantes mod sandflugt (2).

På Anholt er (i alt fald i 1800-t) marehalm-slet-terne delt op i *fald* mellem beboerne og høstes i fællesskab i september, et langvarigt og træls ar-bejde. Bagefter møder bymændene op, hver med en »halmkæp«, hvori er skåret nummeret på de-res fald. Der er streng straf for at slå marehalm før den er moden. Som kreaturfoder spiller den en vigtig rolle, når høsten slog fejl; vinteren igen-nem får husdyrene da kun rug- og marehalm, om foråret kan de være så afkræftede, at man må bære dem ud af stalden. Husmænd uden jord tøjrer den eneste ko på marehalm og slår af den til vinterfoder (3). På Læsø får køerne i midten af 1800-t uskåret marehalm (4).

I Grønland, hvor plantens blade er blødere og mindre kiselholdige, anvendes den som høfoder; velbjærget ædes den gerne af får, køer og heste (5).

De tykke rødder bliver i Vendsyssel brugt til flettede kurve og bikuber (6); opgravningen gi-ver 1726 anledning til en skarp advarsel fra amtmanden (7). Heraf fletter vestjyske hyrde-piger i deres fritid smukke kurve og æsker til knapper o.l., rødderne bliver flækket, skrabet og poleret gule som rav (8), sml. s. 135. Også på Færøerne (især Nolsø) er marehalm brugt til fletning af mel- og kornkurve (9). Af marehalm kan snos tykke reb til at hale ålefiskernes puls-vod ind med (Salling; 10).

I klitegne blev marehalmen fra gammel tid me-get benyttet til tækning, ofte sammen med et lag lyng i den tynde rodende (Thy); et sådant tag kunne holde mange år længere end rugtaget (11). Talrige marehalmsplanter blev oprykket af fat-tigfolk og anvendt som brændsel (12).

Mange rustpletter på marehalmen varslers mange melldrøjer (s. 23) i rugen (Viborgeggen; 13).

LITTERATUR: (1) 92 32,1949,89; 969c 21; (2) 969 13,49; (3) 488e 101f; 543 12f; (4) 254 1952,36; (5) 315 1955,152; (6) 854 4,1936,65; (7) 958 10,1933-34, 334; (8) 511 nr. 30, 1950 sml. 228e 2,761; (9) 854 6, 1938,5; (10) 228e 3,760; (11) 594 1,78 (Helgoland 1600-t); 942 30; 543 12f; 379 12,1950-52,73; (12) 92 32,1949,89 (Jyll. 1500-t); (13) 783b.

Kurv af marehalm og enerødder. Vendsyssel histo-riske Museum.

Småpiger leger i klitterne ved Agger. Maleri af Anton Dorph, 1863. Statens Museum for Kunst.

PROSA OG POESI

Marehalmens grønne bajonetter *Leo Estvad* (1). Vinden [skærper] marehalmens blågrå klinger *Hans Hartvig Seedorff* (2). – [Sandet er] dæmet for klitten, hvor uroen bor, · hvæsser i blæsten sin marehalmklinge *Jeppes Aakjær* (3). Se, marehalmen svinger sine lange strå · og ridser i sandet runer, som blæsten grunder på *Valdemar Rørdam* (4). Den stædige plante rejser sig stolt · som en passer, hvis ben strækkes ud. · Jeg stryger dig ikke – knirker den koldt – · jeg foretager i alvor for Gud · en livsvigtig cirkelberegning *Grete Friis* (5). Hvidblå marehalmklinger · drives af blæsten i sving, · ridser i sandets tavle · bestandig på samme ring. – [Høstens nordvest] pisker marehalmklingen · rundt og rundt i samme ring. · Den tegner en ørkesløs cirkel, · men dør i et kongeligt sving *Jørgen Vibe* (6). Marehalmstængene småcirkler slår · i sandfladens bleghvide flom, · sletter blæsten hvert øjeblik tegningen ud · ridser bladets odde den

om *Lauritz Larsen* (7). Vindens vældige bue · spiller på marehalmstænger ... · · Havet orgler sin salme · marehalmstængerne svarer *Erling Kristensen* (8). Den stritter stift mod solen, · den skærer barnets ben · med slebet trods, man gav den · kun savn og strid i len *Jørgen Vibe* (6).

LITTERATUR: (1) 223b 9; (2) 821h 5; (3) 1002b 16; (4) 789n 86; (5) 270b; (6) 967f 39; 967g 18,78; (7) 631 julenr. 1941 (8) 487 7.

Eng-Rævehale, *Alopecurus pratensis*

har 45–90 cm høje, glatte strå med ca. 8 cm lange valseformede, i midten bredere duske, som blomstrer maj–juni.

Dyrket i Danmark fra o. 1870 og nu et almindeligt fodergræs, men antagelig vildtvoksende på